

Investigant la Guerra Civil a Constantí

RESUM

Resum de les fonts d'informació sobre la Guerra Civil al municipi de Constantí (Tarragonès) i dels estudis de recerca que els investigadors han publicat fins al moment.

RESUMEN

Resumen de las fuentes de información sobre la Guerra Civil en el municipio de Constantí (Tarragonès) y de los estudios de investigación publicados hasta la actualidad.

ABSTRACT

Summary of information sources on the Civil War in the town of Constantí (Tarragonès) and research studies that researchers have published so far.

Paraules clau: Arxius, records històrics, recerca, estudis, història oral, fotografia.

Palabras clave: Archivos, recuerdos históricos, investigación, estudios, historia oral, fotografía.

Keywords: Archive, Historical records, Research, studies, Oral History, Photography.

Josep Estivill Pérez (Reus, 1965) Doctor en Història General i Geografia per la Universitat de Barcelona. Postgraduat en Gestió Documental i Arxiu per la Universitat Rovira i Virgili. Des de l'any 2002 treballa com a arxiver municipal a l'Ajuntament de Constantí. És autor de diverses publicacions, d'entre les quals els següents llibres: "Els anys de la II República a Constantí" (Ajuntament de Constantí, 2007), "Revolució, república i monarquia: El Morell (1868-1900)" (Ajuntament del Morell, 2003) i "Els alcaldes de Tarragona" (El Mèdol, 2003; conjuntament amb F. Barriach, J. Piqué i M. E. Virgili).

Investigant la Guerra Civil a Constantí

Josep Estivill Pérez

*arxiu@constanti.cat

Investigar l'etapa de la Guerra Civil (1936-1939) no resulta fàcil. Es tracta d'un moment extremadament convuls i traumàtic, que va causar molt de patiment als nostres pobles i la gent més gran encara recorda, tot i que en parla poc. En un recompte estrictament humà, milers de persones van perdre-hi la vida, comptant els assassinats en zona republicana, la posterior repressió franquista, els morts en combat, els camps de concentració nazi, els bombardejos... A banda, la munió d'exiliats, els empresonats en camps de treball i presons, els amagats durant la guerra, les víctimes de les incautacions, les depuracions professionals, etc.

Per qui escriu aquest article, arxiver municipal durant quinze anys a Constantí, ha estat complicat tractar el moment de la Guerra Civil. Els erudits locals no n'han volgut escriure, la gent gran tampoc no n'ha deixat constància pública i els fills han preferit protegir la bona imatge dels pares i de les famílies. La consigna era: això no ho diguis a ningú, això no ho diguis enlloc; es pot saber, però no se'n pot escriure, etc. Algunes vegades m'han explicat algunes històries de persones que van denunciar o que van ser amagades en clandestinitat, dels trencaments de l'exili, etc. Confidències, però, que no podien ser explicades. Històries difícils en un poble on tothom es coneix i tothom és parent, amic o veí d'algú altre.

Tot i les dificultats, el cert és que en els darrers trenta anys sí que s'han publicat alguns treballs de recerca sobre aquest període. I a banda, tenim altres fonts d'informació que, en bona mesura, resten encara per estudiar. Fem una presentació dels uns i dels altres per veure la tipologia de fonts documentals i opcions de recerca que nosaltres hem observat en el cas de Constantí, però que podrien ser extrapolables als altres municipis del Camp de Tarragona.

A mode d'introducció del període, per exemple, la monografia publicada per l'Ajuntament sobre el Constantí dels anys de la II República, ajuda a contextualitzar els antecedents immediats de moltes tensions socials i polítiques que esclaten amb fúria durant la guerra (Estivill 2007).

I entrant directament en el període bèl·lic, Montserrat Duch n'ha estat una de les principals investigadores. Conjuntament amb Anna Maria Giné, va escriure «Constantí durant la Guerra Civil», la més acurada síntesi explicativa publicada fins al moment: «Hem intentat reconstruir –diuen les autores-, en la mesura del possible i respectant fidelment la documentació al nostre abast, com transcorregué la vida a la nostra vila, des del treball en l'agricultura a les mobilitzacions de milicians i lleves, l'escassetat en els proveïments, els racionaments o la construcció de refugis. Fets tots aquests que, com les incautacions de béns civils i religiosos, eren derivats d'una nova dinàmica social que provocà apassionament i actituds sectàries durant la guerra i repressió i exili, en finalitzar» (Duch, Giné 1987). Aquest estudi és l'obra de referència per tenir una visió rigorosa de conjunt.

Un altre àmbit de recerca han estat les vivències personals. Tenim l'article biogràfic escrit per Pere Martorell sobre el darrer alcalde republicà, Macià Martorell, mort posteriorment en un camp de concentració nazi (Martorell 2004). L'historiador i arxiver Josep M. Grau analitza en dos articles la correspondència d'alguns milicians i soldats dels dos bàndols amb la seva família. Algunes de les cartes, per raons diverses, no van arribar al seu destí i van quedar aturades a les oficines de l'Ajuntament. En aquestes missives s'hi descobreix l'entusiasme dels moments inicials del conflicte, la precarietat de mitjans i equipament i l'impacte psicològic de la guerra (Grau 2010 i 2011).

Per la seva banda, Jaume Massó segueix el rastre del patrimoni artístic local, tan malmès a causa dels bombardejos i de l'acció destructora dels grups anticlericals dels primers mesos de la guerra, així com les gestions fetes posteriorment per recuperar algunes peces desaparegudes (Massó 2001).

La repressió franquista ha estat un dels eixos en la recerca. Novament la Montserrat Duch, dins de l'obra sobre la història del Sindicat Agrícola de Constantí, documenta la repressió que van patir l'entitat i molts dels seus socis a mans de la maquinària repressiva de la dictadura (Duch, Franquès 2006). Josep Recasens i Llorca ha fet un buidatge exhaustiu de milers d'expedients d'arxius militars i el resultat ha estat l'aplec de fitxes i processos judicials, de vegades amb resultat de pena de mort per als encausats (Recasens 2005). Julián Valero ha incidit en casos repressius concrets a partir de l'expedient de depuració de treballadors municipals conservat a l'Arxiu Municipal de Constantí (Valero 2013). Àlex Cervelló Salvadó ha fet un registre minuciós de les víctimes mortals causades pel conflicte a: «El cost humà de la Guerra Civil (1936-1939) a Constantí» (Cervelló 2006).

Pel que respecta la bibliografia d'un àmbit territorial més ampli, com ara el comarcal o el provincial, hi trobem recerques útils per contextualitzar els esdeveniments del nostre poble. No ens resistim a citar la imprescindible monografia de Jordi Piqué i Padró *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, perquè descriu la situació de la capital de la província i de tota la comarca del Tarragonès amb moltes dades concretes de Constantí. L'origen de la informació procedeix dels arxius de les delegacions comarcals de la Generalitat, del govern de la República i de la premsa de l'època, entre d'altres (Piqué 1998).

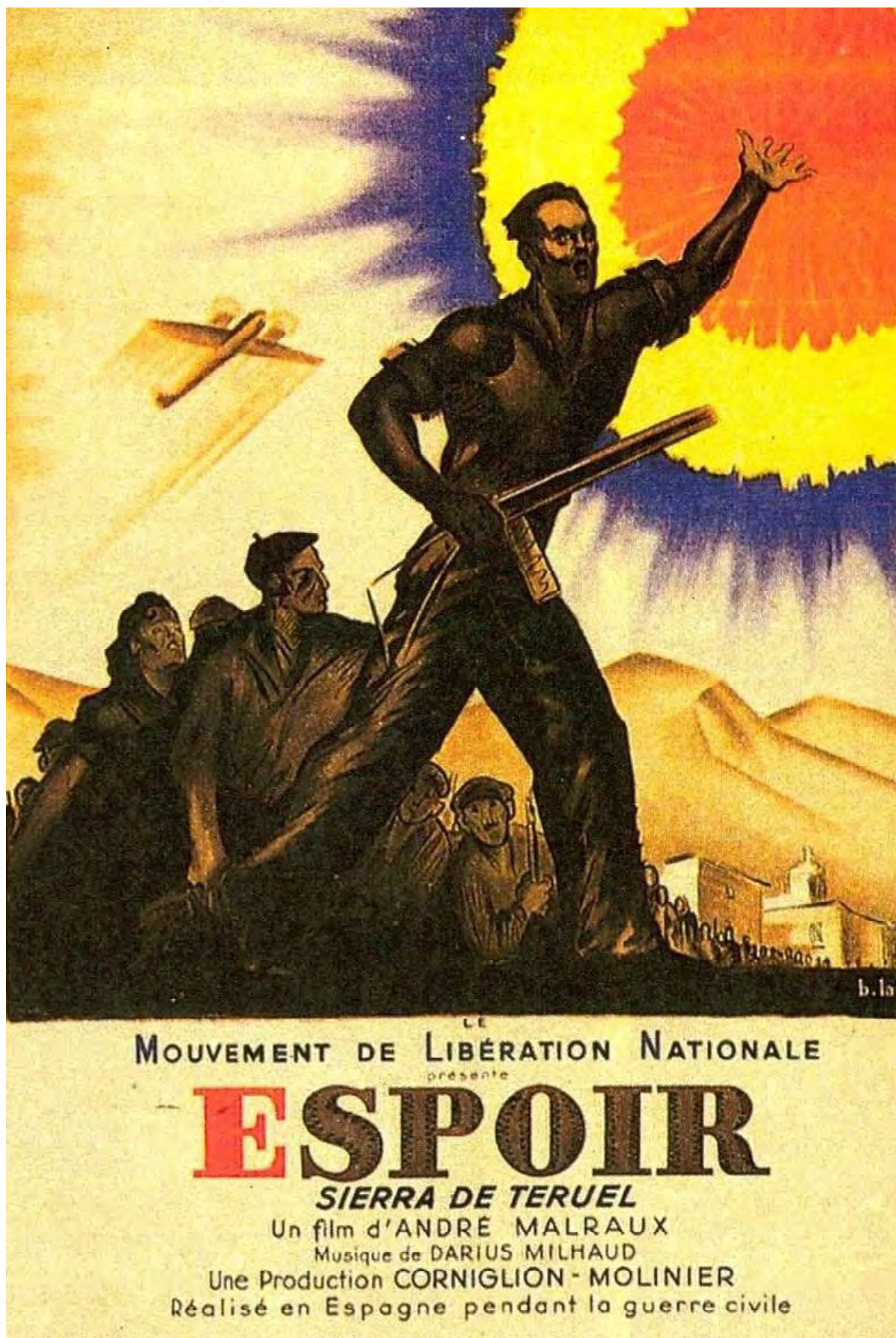
Els estudis citats més amunt, no obstant, estan basats, en general, en les fonts escrites i manquen del testimoni dels protagonistes, amb tot el que això comporta. Per sort, algunes entrevistes orals han estat, però, en la base d'alguns dels treballs; per exemple, en el de Roberto Zepeda sobre els refugiats (Zepeda 2011). Aquí, la informació dels testimonis aporta calidesa humana a les dades fredes dels llistats i dels registres oficials. Ricard Escarré en la seva biografia del Dr. Aleu ha recollit un testimoni impressionant de les vicissituds (més aviat en diríem penúries) patides pel popular metge constantinenc durant els anys de la guerra: persecucions, empresonament, metge forense per als ajusticiaments, bombardejos, etc. (Escarré 2008). El mateix biografiat, Miquel Aleu Padreny, és autor d'una ingent obra de caire memorialístic i en algun dels seus quaderns es refereix a les seves vivències durant els anys trenta i quaranta. Una còpia d'aquests quaderns es conserva a l'Arxiu Municipal de Constantí i gairebé tots els que fan referència a les vivències constantinenques han estat publicats a la revista miscel·lània dels «*Estudis de Constantí*». Finalment, entre el munt d'entrevistes realitzades per Neus Baena per al seu llibre sobre la història de

les dones de Constantí al segle XX, s'hi recullen algunes observacions dels anys de la guerra o de la immediata postguerra (Baena 2010).

D'altra banda, alguns intents per muntar projectes d'història oral des de l'Ajuntament no han tingut massa volada. Es van gravar, amb destinació a un projecte patrocinat pel Memorial Democràtic, un parell d'entrevistes curtes a persones que aleshores eren nens de famílies que havien acollit refugiats a casa seva. Recordem que, per la seva banda, l'Associació Arcàdia per a la recerca i la divulgació històrica va incloure al seu espai radiofònic «El Crononauta» algunes entrevistes a persones que parlen d'aquells anys. Així, per exemple, el programa sobre la vida quotidiana al front de guerra, «Cartes des del front», que es va elaborar a partir dels dos articles on Josep M. Grau comenta la correspondència de soldats i milicians constantinencs i que ja hem comentat més amunt (Crononauta, 2015). A través de la mateixa entitat es va fer un recull d'algunes cançons de caire polític que cantava el jovent durant els anys de la República, amb l'al·licient que algunes d'aquestes composicions eren obra d'un mestre d'escola constantinenc. Aquest aplec de material sonor resta inèdit en l'actualitat.

Un altre material inèdit amb grans possibilitats és la documentació particular de les persones que van viure aquell conflicte. Així, per exemple, la correspondència familiar en la qual, després de les previsibles observacions sobre temes particulars, s'inclouen molts comentaris sobre la vida al poble, amb detallades explicacions d'incidències que rarament les trobem en la documentació oficial. També coneixem l'existència d'alguns escrits que van redactar al cap dels anys algunes persones que havien presenciat fets greus i que resten inèdits. No cal ni dir, que des de les pàgines d'aquesta revista encoratgem els lectors a recollir les declaracions de les darrers testimonis vius o a salvaguardar la documentació que pogués quedar d'aquells anys en mans particulars.

Pel que respecta als fons documentals, l'Arxiu Municipal de Constantí conserva els expedients generats per l'Ajuntament d'aquells anys. Per sort, sembla que l'arxiu no va patir cap destrucció durant la guerra, ni incautació a posteriori. Sense cap pretensió de ser exhaustius, destacaríem els llibres d'actes dels òrgans de govern. Cal tenir en compte que les actes del Ple recullen els acords per la gestió dels assumptes en matèria de proveïments, sanitat pública, seguretat contra els bombardejos, acolliment de refugiats, anada i vinguda de milicians i soldats, etc. A més a més, durant els primers mesos de la guerra operà el Consell de Milícies Antifeixistes i, a partir del 1939, es creà una comissió gestora. Tots aquests llibres es poden consultar al web de l'Arxiu Municipal de Constantí. Alguns expedients de secretaria són especialment interessants, com uns llistats de víctimes de la Guerra Civil (1939-1941) i un expedient de depuració de treballadors municipals (1939-1941). També tenim els expedients de les incautacions de finques, masos, locals d'entitats i establiments comercials, els quals inclouen, de vegades, inventaris de béns. En relació als proveïments, hi apareixen els vals per a la compra de productes, les targetes de racionament, la documentació de la granja avícola municipal, etc. En l'àmbit agrícola, les declaracions de collita, que tenien una funció fiscal per fixar les contribucions. La documentació de caire militar és molt nombrosa, és clar, i trobem des de registres d'homes compresos en edat apta per als serveis de les armes fins a la correspondència amb organismes de l'exèrcit. En l'àmbit de les obres públiques, al marge de la incautació d'alguns edificis importants, cal destacar la construcció de diversos refugis, dels quals en l'actualitat només sobreviu el de la plaça del Castell (Torrents, Ruiz 2013). La informació econòmica també és considerable i molt útil

per conèixer com es van invertir els diners, específicament pel que respecta el sosteniment dels combatents i dels refugiats.

La parròquia de sant Feliu, Màrtir, Constantí, per la seva banda, conserva alguna documentació relacionada amb els anys de la Guerra Civil, encara que en haver patit persecució i assassinat i haver-li estat incautats i destruïts bona part dels seus béns, no tingué un funcionament normal. Tot i així, l'Arxiu Parroquial conserva correspondència de la parròquia amb les autoritats civils i eclesiàstiques d'abans de la guerra i pot aportar alguna dada sobre com vivia la conflictiva política republicana de laïcització dels costums. A partir del 1939 hi trobem actes de reconciliació d'edificis religiosos profanats, expedients sobre el destí de les obres d'art perdudes o dels nous encàrrecs a artistes; el trasllat de restes mortals al cementiri i, lògicament, la resta d'assumptes habituals del dia a dia d'una parròquia.

A l'arxiu del Jutjat de Pau i del Registre Civil, tos dos conservats a l'Ajuntament de Constantí, trobem alguns judicis de faltes dels anys de la guerra i, sobretot, els registres de defuncions.

La documentació d'aquells anys de les principals entitats que hi havia al poble, el Sindicat Agrícola i la Societat El Casino, no es conserva. En el primer cas, pels comentaris de persones properes a l'associació, sabem que en algun moment, segurament al final de la contesa, es va destruir tota la documentació per evitar la seva caiguda en mans de les tropes franquistes i posterior ús amb finalitats repressives. Tot i així, la monografia de Montserrat Duch i Josep Franquès permet conèixer la vida del Sindicat abans, durant i després de la guerra (Duch, Franquès 2006). Destaquem, per altra banda, que la Societat El Casino no ha estat objecte de cap treball de recerca i que en l'actualitat conserva, que sapiguem, una part petitíssima del seu arxiu històric.

Altres arxius fora del nostre municipi tenen la documentació dels organismes de la Generalitat, la Diputació, l'Exèrcit, etc. i disposen de força informació relacionada amb Constantí. A banda del llibre de Jordi Piqué ja citat, destacaríem com un cas especial, el macroprocés de la Causa General, iniciat ja en temps del règim franquista, que suposà la revisió de molts episodis de repressió política, religiosa i econòmica del règim republicà. I encara que el sistema jurídic de la dictadura no ofería absolutament cap garantia processal i els expedients d'aquest judici s'han d'agafar amb pinces, el cert és que incorporen el valuós testimoni dolorós de les víctimes o el de persones properes. Tota aquesta documentació es conserva a l'Archivo Histórico Nacional, de Madrid, però una còpia digitalitzada pot consultar-se per Internet, a través del portal Pares.es.

Albert Solé ha publicat un acurat estudi sobre els processos derivats de la Llei de responsabilitats Polítiques on analitza el procediment de la instrucció judicial, el caràcter de les imputacions, les estratègies de la defensa, el perfil social de les víctimes i el significat mateix de la repressió econòmica (Solé 2017).

Una altra documentació que presta un innegable servei en la recerca és la cartografia, ja que permet identificar i ubicar amb seguretat noms de masos, finques, camins o fàbriques que surten esmentats en la documentació, però que no sempre sabem ubicar correctament. Així, són molt útils els plànols del cadastre de rústica de Constantí que daten de l'any 1935, l'original dels quals són uns llençols enormes de paper que es troben preservats a l'Arxiu Històric de Tarragona i amb unes còpies en digital que són accessibles a través del web de l'Arxiu Municipal de Constantí. Per la seva banda, l'Institut Cartogràfic ofereix accés digital a dos mapes que apleguen el terme de Constantí durant els anys de la guerra.

A nivell audiovisual no recordem haver vist publicat massa material d'aquells anys, el que no vol dir que no n'hi hagi sense haver-se fet públic. Al llibre que edità fa un temps la Parròquia de sant Feliu, Màrtir, amb fotografies antigues de Constantí n'hi ha alguna que podria correspondre a aquells anys convulsos, encara que de vegades les datacions són insegures. En un altre llibre que ha editat la mateixa entitat recentment amb el títol «Més sobre la parròquia» hi surten dues instantànies impactants del moment de la crema dels bancs i els objectes litúrgics a la plaça de l'Església durant la revolta del 1936 (Parròquia 2016). Aquestes imatges procedeixen de la família Torrens Martorell que, com alguna altra del poble, tenia en aquella càmera de fotos personal i un arxiu fotogràfic interessant, però poc difòs. Una excepció feliç serien les tres fotografies de Francesc Torres Parals amb escenes del 1936 protagonitzades per alguns milicians de Constantí (al costat d'uns altres de Palafrugell). La història curiosa d'aquestes imatges i de com van anar a parar a l'Arxiu Municipal de Palafrugell ha estat explicada per la seva arxivera, M. Concepció Saurí i Ros (Saurí 2016).

No coneixem cap filmació cinematogràfica feta a Constantí durant els anys de la guerra, però alguna vegada hem sentit comentar que alguna de les tomes del conegut film d'André Malraux «*L'Espoir*» s'haurien rodat en un mas no identificat del terme de Constantí, proper a l'Aeroport de Reus. Nosaltres, però, no hem pogut contrastar aquesta informació.

Fins aquí un resum de les fonts d'informació sobre la Guerra Civil a Constantí i dels estudis que els investigadors han realitzat fins al moment. En sabem moltes coses d'aquest període, però alguns episodis clau no han estat explicats, com els fets del 1936, quan es van matar a religiosos i persones conservadores sense judici o la construcció i el funcionament dels refugis, per citar-ne només un parell. Han passat molts anys i gairebé ja no queden testimonis vius d'aquell moment. Si en algun moment hem tingut l'oportunitat de recollir-los, l'hem deixat escapar. Fa trenta anys, la Montserrat Duch i l'Anna Maria Giné deien: «El record de la guerra és encara present, després de cinquanta anys convé no oblidar-la en benefici d'una memòria històrica col·lectiva que faci impossible repetir una experiència similar». Precisament per entendre tot el que va passar durant la guerra i per evitar que mai més es pugui repetir és tan vital la recerca històrica. A vuitanta anys de l'esclat del conflicte, m'adhereixo completament a les seves paraules i penso que potser algun dia posarem llum a aquest episodi tan fosc i dramàtic de la nostra història recent.

Bibliografia

- Baena Gallardo, Neus: *Les dones també fan història! Història i memòria de les dones de Constantí al segle XX*. Ajuntament de Constantí. Tarragona 2010.
- Crononauta, El: «Cartes des del front». www.arxiudeconstanti.cat/?s=vida+quotidiana&submit=Search
- Duch, Montserrat; Giné, Anna Maria: «Constantí durant la Guerra Civil». *Estudis de Constantí*, 3. Ajuntament de Constantí, 1987, pp. 95-127.
- Duch Plana, Montserrat; Franquès Sans, Josep: *Viure de la terra. Història i memòria del Sindicat Agrícola de Constantí (1905-2005)*. Silva Editorial, Tarragona 2006.
- Cervelló Salvadó, Àlex: «El cost humà de la Guerra Civil (1936-1939) a Constantí». *Estudis de Constantí*, 22, 2006, pp. 93-112.
- Escarré, Ricard: *Doctor Aleu. Obra i memòries*, Ajuntament de Constantí 2008.

- Estivill, Josep: *Els anys de la II República a Constantí*. Ajuntament de Constantí, Tarragona 2007.
- Grau i Pujol, Josep M.: «Cartes des de la batalla de l'Ebre per part d'un soldat republicà de Constantí: Llorenç Gibert Recasens (juny-setembre 1938)». *Estudis de Constantí*, 26, 2010, p. 133-149.
- Grau i Pujol, Josep M.: «Cartes de soldats de Constantí i la Selva del Camp des del front de guerra (1936-1938)». *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 141-166.
- Martorell Ferran, Pere: «Macià Martorell. L'últim alcalde republicà de Constantí a Mathausen», *Estudis de Constantí*, 20, 2004, p. 47-58.
- Massó Carballido, Jaume: «Sobre el salvament del patrimoni artístic religiós de Constantí (1936-1939)», *Estudis de Constantí*, 17, 2001, p. 81-100.
- Jordi Piqué i Padró *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998.
- Recasens Llorca, Josep: *La repressió franquista a Tarragona*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials del Camp de Tarragona, Tarragona 2005.
- Saurí i Ros, M. Concepció: «Milicians de Constantí: la història d'unes fotos», *El Racó de l'Arxiu*, 2, 2016, p. 10-17.
- Solé Fernández, Albert: «La Llei de Responsabilitats Polítiques a Constantí (1939-1945)», *Estudis de Constantí*, 33, p. 123-142.
- Torrents Cardiel, Jordi; Francisco José Ruiz Ballesteros: «Els refugis de la Guerra Civil», *Rutes de Constantí*, 5, 2013, p. 20-24.
- Valero, Julián: «Repressió: expedientats a la vila de Constantí (1936-1941)», *Estudis de Constantí*, 29, 2013, p. 213- 233.
- Zepeda Iturrieta, Juan Roberto: «Els refugiats de guerra a Constantí (1936-1939)», *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 167-200.

Webs

- Arxiu Històric de Tarragona: http://xac.gencat.cat/ca/lLista_arxius_comarcals/tarragones/
- Arxiu Municipal de Constantí: <http://www.arxiudeconstanti.cat/>
- Arxius en Línia: <http://arxiusenlinia.cultura.gencat.cat/ArxiusEnLinia/Pares.es>

